

יאנוש קורצ'אק והטבע במבט של הוקרה אקולוגית / ד"ר מלי נבו

תקציר

יאנוש קורצ'אק "ידיד הילדים" היה גם "ידיד הטבע", הוא לימד לאהבת האדם והעולם. קורצ'אק שפסע בעולם בדרכו האקו-הומנית, לא הגדיר אותה ככזו אך היא התקיימה במעשיו, בתודעתו, בפועלו, בבחירותיו ובכתביו. במאמר זה ברצוני להאיר בעזרת 'פרספקטיבה של אקו-הוקרה' את הקשר המיוחד שהיה לקורצ'אק עם היער, הטבע, הילדים והעולם. זוהי גישה שפותחה על ידי ונחקרת בשנים האחרונות. הגישה ממוקדת בחקר יחסי אדם-טבע ובהכרה בערך המיטיב שקיים ביחסים אלו ובטיפוחם דרך: חוויות אותנטיות של חיבור, מימדים של זמן ומקום, והיבטים אינדיבידואליים וקולקטיביים. באופן זה מתאפשר מפגש מחדש עם הפדגוגיה של קורצ'אק, ככזו שנטועה בטיפוח, הרחבה והעמקה של יחסים בין הילד לעולם. יחסים אקו-צנטרים של אהבה ואכפתיות לאחר באשר הוא אחר. הן בכתביו והן בספרות שנכתבה עליו משתקפים יחסים של חיבור עמוק ומוקיר לטבע. כתיבתו של קורצ'אק מלמדת על יומיום עשיר ומשופע בנוכחות של טבע בחייו ובחיי הילדים (פדגוגי, ממשי, מעשי, רעיוני ומטאפורי). יומיום שמאפשר התנסויות מגוונות וחוויות אותנטיות שמטפחות ומצמיחות יחסים מיטיבים והומניים בין האדם לעולמו הפנימי והסובב. המפגש המחודש עם קורצ'אק דרך אקו-הוקרה יכול לתמוך רעיונית, תיאורטית ומעשית בניסיונות עכשוויים לשלב את הטבע במעשה החינוכי-סוציאלי. הוא כתב עבורנו בשפה דיאלוגית ערכית-הומנית, שמחברת את הקוראים למסע משותף עימו מעבר לזמן מקום. באופן זה עיגן עבורנו שורשים נטועים בזמן, של ניסיון פדגוגי אקו-סוציאלי עשיר ומשולב טבע, ידע שנחוץ ורלוונטי יותר מתמיד לעת הזו בעידן של משבר אקלים וסוגיות חברתיות מורכבות.

יאנוש קורצ'אק "ידיד הילדים" היה גם "ידיד הטבע", הוא לימד לאהבת האדם והעולם. הזיקה לאהבת העולם, החי והצומח התבטאה בדרכו הפדגוגית ובמעשה החינוכי-סוציאלי, עת ששילב את הטבע ואיכויותיו המצמיחות בחיי ילדי בית היתומים ובכתיבה הענפה שהותיר לנו כסימני דרך לקיום אנושי-הומני בעולם מורכב.

זוהי נקודת מבט על עולמו של יאנוש קורצ'אק, מתוך הוקרה אקולוגית, שאני מבקשת להביא לנוכחות, כדי לנוע למפגש משותף עם קורצ'אק, הילדים והטבע, וללמוד ממנו. זו נקודת מפגש שמתאפשרת בפרספקטיבה של אקו-הוקרה על יחסי אדם-טבע. אלו יחסים שמתקיימים כל העת (במודע ושלא במודע) ושדרכם מתגלה לנו עוד רובד משמעותי, הן על קורצ'אק עצמו, גישתו החינוכית-סוציאלית והקשר שלו עם הטבע והן על הקשרים שלנו עם הטבע והחיבור שלנו לעולם כאינדיבידואלים וכתברה אנושית.

אם ארחיב, מדובר ברובד שנוגע לאהבת האדם והטבע וטיפוח החיבור המיטיב בין האדם לעולם ובין העולם לאדם, ממנו ניתן ללמוד על הזיקה הישירה והטבעית כל כך שיש לטפח בין ילדים ובין הטבע בעולמנו. באופן דומה, זו גם האפשרות שלנו להתבונן רגע או שנים ולהפנות את תשומת הלב למערכת היחסים שיש לנו עם הטבע (הנסתר והנגלה), מערכת יחסים שדרכה נחוה העולם ונתפשת המציאות. באמצעותה אף מובנים כתביו של יאנוש קורצ'אק במעשה הפדגוגי חינוכי-סוציאלי: בצמצום או בהרחבה, בפשט או בסוד, בהיעדרותו ושקיפותו של הטבע או בנוכחותו.

המפגש עם המילים של קורצ'אק בסוף שנת 2019¹, "כמה מפליא שאפשר להתבונן שעות ארוכות, ביער, בעץ אחד בו, בעלה אחד שעליו, בעורק אחד של העלה - ושעות מפליאות זורמות ועוברות בנשמה" עוררו את סקרנותי. אם נעמיק במשמעותו נגלה שהן מספרות לנו על התפעמות, חיבור עמוק לטבע והוקרת הקיום. הן מלמדות על הפרספקטיבה של קורצ'אק עצמו שמיטיב לראות גם את היער וגם את עורקו הקטן של העלה.

אנו למדים על יכולתו לפגוש דרך הנשמה את האחרות באשר היא, כולל זו של הטבע, שלרוב ביומיום הוא ברקע הדברים, שקוף, חסר ערך ונעלם מעינינו. המילים האלה מתחברות בעיניי לרעיון הדיאלוג הבובריאני על קיום שמתהווה דרך יחסי זיקה כנים וישירים, שקיימים ביסוד הדיאלוג והקשר "אני-אתה", אותם האדם חווה עם האחרות - עם העולם. כמו כן, התפוגגות הזמן ביער, עליה קורצ'אק מעיד, מתקשרת לרעיון 'החוויה ככלי ההשגה', עליה כותב א.ד. גורדון 'באדם והטבע', זוהי החוויה שחווה את העולם ונחוות דרכו.

קורצ'אק מספר לנו במשפט הזה גם על הנכונות ועל היכולת שלו לפגוש את עצמו, טבעו ונשמתו באמצעות החוויה המהווה את הקשר עם ובתוך הבריאה. הוא עושה זאת תוך הכרה מוקירה ומתן תוקף ממשי באמצעות המילה הכתובה. אפשר לומר עוד, שקורצ'אק נכון לפגוש אותנו באמצעות המילים ולהפגיש אותנו בדרכו ההומנית וההרמונית עם היער, העץ, העלה, עורקו של עלה ועם החוויה והסוד שמצויים במהות היחסים עם הטבע וטיבם. במילים אחרות, החיבור שלו עם העולם, מפגיש אותנו עם החיבור שלנו לעולם שלנו (האינדיבידואלי והקולקטיבי). בדרכו הנדיבה קורצ'אק מציע לנו נקודת מפגש עם הטבע שלנו.

הילדים וקורצ'אק לצד עץ רוביניה בת-השיטה בחצר בית היתומים (ארכיון בית לוחמי הגטאות).

¹ לקראת הרצאה על זכות הילד לטבע שהכנתי לכנס. Nevo, M. (2019, December). Giving nature a place with Eco-Appreciation Perspective (EAP). Presented The School of Life in the 21st Century, the 9th International Conference On the Educational Legacy of Janusz Korczak Conference, Tel Aviv University, Israel. <http://www.school-of-life.org/program/>

הוא נודע כאיש חינוך, רופא, 'ידיד הילדים', פדגוג והומניסט, אך מה ידוע לנו על האופן שבו תפש את הטבע, חווה אותו? כיצד הדבר השתלב בדרכו החינוכית-סוציאלית? כיצד ניתן לקרוא את קורצ'אק מנקודת מבט אקולוגית של יחסי אדם טבע? ומה ניתן לקבל מזה לעת הזו ליומיום שלנו בבואנו להעמיק בפיתוח פדגוגיה חינוכית משלבת טבע עבור ילדים, במהות העמוקה של רווחה מבוססת טבע עבור החברה בכללותה, ובשמירה על תקווה פעילה בעידן של משבר אקלים ומערכות אקו-סוציאליות כאוטיות?

שאלות אלו ונוספות הובילוני להתחקות אחר החיבור של קורצ'אק לטבע, טיבו ומהותו, דרך כתביו ושנכתב עליו. התחלתי לקרוא את כתביו באמצעות 'פרספקטיבה של אקו-הוקרה'. זוהי גישה שפותחה על ידי ונחקרת בשנים האחרונות. הגישה ממוקדת בחקר יחסי אדם-טבע ובהכרה בערך המיטיב שקיים ביחסים אלו ובטיפוחם דרך: חוויות אותנטיות של חיבור, מימדים של זמן ומקום, והיבטים אינדיבידואליים וקולקטיביים. וכן מודעות ליחסי עצמי-אקו-סיסטם (self-ecosystem awareness) מתוך גישה אקו-צנטרית, שנשענת על הקשר האינטר-סובייקטיבי (הוקרה שמתרחשת במרחב יחסי אדם-טבע), ועיקרה היכולת ליחס לדבר מסוים שמצוי במרחב האינטר-סובייקטיבי, שבין האדם לבין העולם, משמעות וערך חיובי (Nevo, 2019).

באופן הזה נפתח שער לעולם שלם של ניסיון, ידע והשראה חינוכית אקו-סוציאלית, אוצרות מוכמנים בכתבים שהצליחו לשרוד את התקופה האפלה של מלחמת העולם השנייה, ולהגיע לימנו אנו ולאתגרים שאנו פוגשים כאינדיבידואלים, בקהילות ובחברה בישראל ובעולם.

מצאתי שכתבתו של קורצ'אק מלמדת על יומיום עשיר ומשופע בנוכחות של טבע בחייו ובחיי הילדים (פדגוגי, ממשי, מעשי, רעיוני ומטאפורי). יומיום שמאפשר התנסויות מגוונות וחוויות אותנטיות שמטפחות ומצמיחות יחסים מיטיבים והומניים בין האדם לעולמו הפנימי והסובב. כך למשל, במרחב המשחק בחצר בית היתומים; בקייטנת הקיץ שהתקיימה באזור כפרי בפולין בו גידלו הילדים פירות וירקות, טיילו, למדו ושיחקו ביער הקרוב; דרך חינוך לשמירה על ההיגיינה ובריאות הגוף; העשרה תרבותית ומדעית שוטפת על הנעשה בעולם; עיתון הילדים ['מאלי פּשָׁלֹנְד'] והמעורבות החברתית של הילדים בעולם; ואף בגלויות ההוקרה, שנתן לילדים על התמדתם, פעילותם החברתית והישגיהם. גלויות שבהן ציורים וצילומים שונים של מעגליות הטבע ויופיו.

עוד דוגמה מרתקת להמחשה (מיני רבות) על הקשר העמוק של קורצ'אק עם הטבע היא האופן שבו קורצ'אק מתאר את המפגשים ביער עם עץ התרזה.

"סוף סוף היער והתרזה.

אני מתפעל (הרי חובה היא). "רבת צל – מעונפת..." כן. –

"ונחמדה?" – נחמדה. – "וקדומה כל כך". – אוהמ. – "מרהיבה".

נו! "כבודה ונכבדה".

כבר משלבים יד ביד (מנהג של חובה) – מקיפים את העץ –

או או או!

ישבתי. והם רצים, צוחקים, מצייצים, קוראים, מחפשים, מפשפים.

"נו חבריא, לשוב, כי נאחר ותהיה צרה צרורה!" אנו שבים...

ובפעם אחרת, פסיעה פסיעה, עם ערבית, כבר בעצמי לביקור, לשעה ארוכה יותר, אצל זו הכבודה

הנכבדה – עתה לבדי. - הנך? רוצה לשוחח? באתי. אני מתבונן.

.....

לא אספר על מה שוחחנו שם – אולם כשנפרדתי מעליה (צריך לדעת להיפרד) – נפרדתי באין חפץ.

הנחתי ידי על זרועה, הרכנתי ראשי. –"אמת, כי דור אחד אינו חשוב ביותר (שעשועיו ותעתועיו)? – כל טוב! חזקי ואמצי, אחותי!" (דת הילד עמ' 324-323).

בתיאורו אנו למדים על מחנך שמרחיב את חווית החיבור והקשר של הילדים עם עץ התרזה ביער. לא סתם אילן, אלא עץ ספציפי שמגיעים אליו, פוגשים בו שוב ושוב ומכירים. זהו עץ שהופך לטבע מוכר בתוך היער הנרחב, ובתוך עולמם הנחוה של הילדים. עבור הילדים זהו מקום ביער שיש בו נקודת מפגש מתמשכת עם חוויות אותנטיות של קיום ואפשרות לצבור זיכרונות ילדות מיטיבים שיש בהם גם משאבי חוסן.

במפגש עם עץ התרזה מתרחשים למידה, משחק וגם טיפוח של יחסים: עם העצמי האקולוגי (ecological self), עם הקבוצה, עם קורצ'אק ועם הטבע השובב. במילים אחרות, זהו הקשר המשולש של היחסים: ילד/קבוצת הילדים, המחנך/ת והטבע, כשהטבע הוא שותף במעשה החינוכי. אנו למדים גם על החיבור האישי והעמוק של קורצ'אק עם עץ התרזה, וגם על הרגישות והחמלה שמתגלה ביחס של קורצ'אק לעץ 'כעצה עתיקה'. הוא מוקיר את שנותיה וחוכמתה על פני האדמה. הוא מזדהה עם הבדידות המתמשכת של התרזה, שנחוות על ידיו בהקבלה גם כבדידותו שלו. ובעיקר אנו למדים על הגישה האקו-צנטרית שבה הוא פוגש את עץ התרזה כעצה עתיקה, לא בהאנשה, כפי שאולי נדמה, אלא כישות אחרת המתקיימת בעולם לצידו, איתה הוא מקיים שיחה קיומית עמוקה.

עץ תרזה (טילינה)²

נראה שקורצ'אק חווה את הטבע בגובה העיניים, מלמד את הילדים את האהבה לעצים ומלמד גם אותנו על אפשרויות מגוונות של קשר עם הטבע: לא כאובייקט לסיפוק צרכי האדם ורצונותיו או כמשאב לנוחיותנו, אלא כבן אדם שמכיר את היותו כחלק מהעולם ויכול לתקשר עם העולם בדרכים מגוונות. הוא מכיר בהיותו חלק מהטבע ומלמד אותנו על היחס ההומני לאחר באשר הוא אחר (גם שאינו אדם), כשווה לו. ההומניות אם תרצו מקבלת באופן הזה משמעות עמוקה יותר.

² צולם ע"י Neptuul, מתוך אתר ויקימדיה https://commons.wikimedia.org/wiki/File:G%C3%B6tzener_Linde.jpg

גם בספרות שנכתבה על קורצ'אק מתגלה מערכת יחסים העמוקה עם הטבע. למשל, מארק סילברמן בספרו 'הילד הוא אדם' מסביר שקורצ'אק האמין כי לשהות בטבע יש ערך משמעותי, ולבילוי ולפעילות ממושכת בטבע יש השפעה חיובית מכרעת על התפתחות האישי של הילדים. סילברמן מזקק את עבורנו את יחסי ההדדיות כנמצאים בבסיס דרכו הפדגוגית-הומנית של קורצ'אק: "העולם יהיה מקום טוב לאדם, והאדם יהיה טוב לעולם" (עמ' 156).

דוגמה נוספת מציגה לנו הינדה לוי-לינסר שמשפרת כיצד קורצ'אק לימד את הילדים את האהבה לטבע ולעולם. "ביחוד אהב ללכת ליער. היער טמן בחובו הרבה אפשרויות לנטוע בלב הילדים אהבה לטבע הסובב אותו, להקנות להם ידע, להכיר חיות גדולות וקטנות, ציפורים וזוחלים; אהבה שאותה יכל לגלות כל מי שיודע לפקוח עיניו, להביט ולגלות את מסתורי הטבע. הוא אהב נמלים, בהשפעתו היו אף הילדים מתבוננים שעה ארוכה בנמלים, כיצד הן גוררות צידה לימות החורף ואוגרות אותה בממגורותיהן." (במחיצתו של יאנוש קורצ'אק רשמים, עמ' 57).

עוד זווית לעושרן של החוויות סיפר יצחק בלפר שהיה אחרון יתומי קורצ'אק³ "כל שבוע [בזמן הקייטנה] היה טיול אחד ואפילו שניים ליער. היה יער גדול ויפה. לפעמים לפני הצהריים, פעם אחר הצהריים. אני זוכר שהיינו אוכלים אוכמניות מהשיחים, היו מלא אוכמניות... ואנחנו היינו עם פה שחור.

ו-ואיך אתה יודע שהוא אהב את הטבע? [שאלתי]
-עצם הדבר שהוא היה זה שמלווה את הקייטנה כל שנה. הוא היה זה שמוביל אותנו, הוא לא רצה שאנשים אחרים יובילו את הילדים שלו ליער; הוא אהב, הוא כתב בספרים; הוא היה מוביל אותנו ליער ולחולות - הוא היה מסביר לנו דברים, לא סתם הובלה. איך שהוא מתאר את הטבע כל כך, ידעת שהוא אוהב את זה; מי שאוהב ילדים אוהב גם את הטבע זה חייב להיות, עוד לא ראיתי אדם שאהב ילדים ולא אהב טבע".

במאמר זה ביקשתי להאיר בעזרת פרספקטיבה של אקו-הוקרה, את הקשר המיוחד שהיה לקורצ'אק עם היער, הטבע, הילדים והעולם. קורצ'אק שפסע בעולם בדרכו האקו-הומנית, לא הגדיר אותה ככזו אך היא התקיימה במעשיו, בתודעתו, בפועלו, בבחירותיו ובכתביו. הוא השתמש במילה הכתובה כדרך שבה הוא חלק עם אנשים את הידע שחקר דרך התנסות ועשייה יומיומית. בעשותו כך נתן השראה רעיונית ושיתף את תפיסת עולמו עם ילדים ומבוגרים. הוא כתב עבורנו בשפה דיאלוגית ערכית-הומנית, שמחברת את הקוראים למסע משותף עימו מעבר לזמן מקום. באופן זה עיגן עבורנו שורשים נטועים בזמן, של **ניסיון פדגוגי אקו-סוציאלי עשיר ומשולב טבע**, ידע שנחוץ ורלוונטי יותר מתמיד לעת הזו בעידן של משבר אקלים וסוגיות חברתיות מורכבות. אני מבקשת לסמן עבורנו כיוון אפשרי לקריאת כתביו של קורצ'אק דרך פרספקטיבה של אקו-הוקרה והתבוננות על טיפוח יחסי אדם טבע, אהבה ואכפתיות לעולם. כיוון זה מאפשר מפגש מחדש עם הפדגוגיה של קורצ'אק, ככזו שנטועה בטיפוח, הרחבה והעמקה של יחסים בין הילד לעולם. יחסים אקו-צנטרים של אהבה ואכפתיות לאחר באשר הוא אחר. יחסים שבמובנם העמוק מאירים את הצורך להכרה בזכות הילדים לטבע, בזכות לחיים שיש בהם חיבורים מגוונים ומיטיבים עם העולם הסובב, כמו גם בזכות הטבע עצמו להתקיים מעצם היותו.

המפגש המחודש עם קורצ'אק דרך אקו-הוקרה יכול לתמוך רעיונית, תיאורטית ומעשית בניסיונות עכשוויים לשלב את הטבע במעשה החינוכי-סוציאלי. למשל, בהרחבת החוויה שבטבע עבור מורים

³ מתוך ראיון שקיימתי עם יצחק בלפר ז"ל אמן, צייר שהיה ילד בבית היתומים ואחרון יתומי קורצ'אק 16/1/2020

על מנת שיוכלו לשלב פעילויות עם הטבע עבור הילדים ללא חשש מהטבע; בהכשרות מורים ללמידה חוץ כיתתית; בפיתוח תוכניות לחינוך אקלימי מתוך אהבת הטבע והוקרתו; בהקמה של "בתי ספר יער" ברחבי הארץ; בחדשנות חינוכית לשיקום מערכות אקולוגיות וטיפול חוסן אקו-סוציאלי, ואף שילוב של הוקרת הטבע וטיפול הקשר המיטיב במוסדות החינוך עצמם, בתוך המבנים והכיתות, בפדגוגיה החינוכית הנהוגה בביה"ס, בחצרות ביה"ס, במעורבות שוויונית ויצירתית של הילדים בטיפול היחסים, ועיצוב המציאות הקיומית בביה"ס עם הקהילה הסובבת ועם הטבע הנחוה והסובב בכללותו.

תקוותי היא שנוכל לאמץ פרספקטיבה הוליסטית רחבה יותר של הוקרה אקולוגית וחיבור מיטיב. כדי שנוכל לפגוש את יאנוש קורצ'אק ודרכו הפדגוגית באופנים חדשים של קיום מוקיר ומחובר לעולם, ועל מנת שנוכל לפגוש גם את עצמנו בחיבור המיטיב שלנו עם עולמנו ופועלנו בעולם, כי הרי "כל אדם כאילו יש בו כל העולם כולו" (קורצ'אק, כתבים פדגוגיים, עמ' 37).

מקורות

- גורדון, א. ד' (2020). האדם והטבע הגיונות וחלומות של קיצוני. הוצאת מגנס, ירושלים.
לוי-לינסר, ה' (1965). במחיצתו של ינוש קורצ'אק, רשמים. "דעת": תל אביב.
סילברמן, מ' (2012). הילד הוא אדם- הגותו החינוכית של יאנוש קורצ'אק. מכון מופת: תל אביב.
קורצ'אק, י' (1978). כתבים - כרך ג'- דת הילד. בית לוחמי הגטאות ע"ש יצחק קצנלסון והוצאת הקיבוץ המאוחד.
קורצ'אק, י' (1970). כתבים פדגוגיים. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

Nevo, M. (2019). The Eco-Appreciation Perspective: Implementing a practical approach to Nature Therapy. In E. Pfeifer [under constant involvement of H.-H. Decker-Voigt] (Ed.), *Natur in psychotherapie und künstlerischer therapie: Theoretische, methodische und praktische grundlagen* (vol. 1, pp. 247–263). Psychosozial-Verlag.

מאמר זה נכתב עבור המכון החינוכי הישראלי ע"ש יאנוש קורצ'אק לעלון 4, חודש מרץ 2023.

ד"ר מלי נבו, מפתחת גישת האקו-הוקרה, חוקרת רווחה מבוססת-טבע, יחסי-אדם טבע וצדק אקו-אפיסטמי. מנחת טבע תרפיה ופוטותרפיה, מרצה באקדמית תל אביב יפו, עורכת שותפה של הספר לשומרה קהילות מקיימות ואקולוגיות בישראל, ופעילה חברתית סביבתית.